

Van kredietcrisis naar recessie: zitten we in de V of is het toch een W; een update van de economische situatie

Wie kan zich nog de eerste voortekenen herinneren? Amerika kreeg eind 2005 last van de 'subprime-crisis'. Op dat moment voor velen een onbekend woord en een 'ver-van-mijn-bed-show'. Inmiddels is voor iedereen duidelijk dat de hypothekencrisis van Amerika met al haar achterliggende effecten zorgde voor de wereldwijde recessie. De redactie van Finance Netwerk zette begin november 2008 de crisis in chronologische volgorde. Inmiddels zijn we bijna een jaar verder. Wat is er sinds november vorig jaar gebeurd en waar staan we –economisch gezien- nu? Zitten we in een V of toch een W?

Even het geheugen oprissen...

De grote boosdoener van de nijpende situatie op de financiële markten is de zogeheten subprime-crisis in de Verenigde Staten. Subprime mortgages zijn hypothecaire leningen die worden verstrekt aan personen met een zeer lage kredietwaardigheid. Subprime leningen zijn allerminst een nieuw fenomeen, echter deze werden de laatste jaren wel steeds belangrijker. Zo bepaalden deze leningen in 1998 amper 2 procent van de hypotheekmarkt tegen 20 procent in 2006.

Het merendeel van subprime mortgages werd door de kredietverstrekkers doorgeleend aan zakenbankiers. Deze hebben deze vorderingen (securitisaties) verpakt en herverpakt in financiële producten en naar de beurs gebracht. Rond 2005/2006 steeg de rente op de subprime leningen dusdanig (van bijvoorbeeld 1,2% naar ruim 18%) dat duizenden Amerikanen niet meer aan hun financiële verplichtingen konden voldoen en dus hun huis verloren. Het aanbod van huizen werd veel groter dan de vraag met als gevolg het in elkaar zakken van de huizenprijs. Kredietverstrekkers kregen daardoor niet de initiële waarde van hun lening terug. Door de verpakking, herverpakking en het opknippen van de leningen door de zakenbanken, was het risico dat beleggers (waaronder andere banken) liepen onduidelijk. Bij veel fondsen blijkt de onderliggende waarde (de huizen) verdwenen te zijn, waardoor het fonds eveneens een luchtkasteel blijkt te zijn.

Door de zwakke huizenmarkt in Amerika hebben hypotheekverstrekkers het lastig. Geleidelijk aan komt een sneeuwbaaleffect op gang. Amerikaanse zakenbanken zijn de eersten die het lastig krijgen: beleggingsfondsen blijken door de risicovolle hypotheekleningen zeer weinig tot niks meer waard te zijn. De banken moeten zelf de fondsen redden door flinke kapitaalinjecties die vaak oplopen tot miljarden euro's. Door deze constructies ontstaat onrust op de beurzen: door geruchtenstromen en paniekgedrag komen wereldwijd verschillende banken acuut in de problemen als de waarde van hun aandelen keldert.

Afboekingen en stijging werkloosheid

De crisis op de financiële markten werkt ook door in andere sectoren: de banengroei in Amerika is begin 2008 meer teruggelopen dan verwacht en het werkloosheidscijfer stijgt harder dan voorzien. Deze slechte prognoses leiden wederom tot paniek op de beurzen. Ook buiten Amerika beginnen de gevolgen van de crisis zich af te tekenen: Europese banken krijgen het steeds lastiger: er moet flink worden afgeboekt op de hypotheekportefeuilles, waardoor de winst zwaar lager uitvalt dan was ingeschat.

De situatie verslechterd per maand: halverwege 2008 grijpen diverse overheden in om te voorkomen dat banken omvallen. In Nederland is het Fortis dat eind september plots in de problemen komt. Het aandeel Fortis raakt op de beurs ineens in een vrije val door geruchten over de slechte financiële situatie van de bankverzekeraar. In eerste instantie wordt Fortis deels genationaliseerd door België, Nederland en Luxemburg. Een week later koopt de Nederlandse staat Fortis Bank Nederland, ABN

Amro Nederland en de Nederlandse verzekeringsactiviteiten van Fortis voor in totaal 16,8 miljard euro. Op die manier voorkomt de overheid dat de bank omvalt en vele mensen hun geld kwijtraken.

Hoe ging het verder: vervolg van de crisis vanaf november 2008

November 2008

Plannen voor een mogelijke fusie tussen de Amerikaanse autofabrikanten General Motors (GM) en Chrysler staan in de wacht. De Amerikaanse overheid wil niet meefinancieren in de mate waarop GM had gehoopt.

De Duitse autofabrikant Porsche gaat de productie tegen het einde van het jaar verlagen. De wereldwijde economische malaise remt de vraag naar luxe auto's, aldus het bedrijf.

Een claim van ruim 100 miljoen euro op de IJslandse bank Landsbanki dreigt te verlopen als minister Bos (Financiën, PvdA) vasthoudt aan zijn verbod voor provincies en gemeenten om tegen die bank te procederen.

Commerzbank, de op één na grootste bank van Duitsland, doet een beroep op het onlangs door de staat opgerichte reddingsfonds voor de Duitse banken. De bank krijgt een injectie van 8,2 miljard euro.

Premier Balkenende (CDA) en minister van Financiën Bos (PvdA) schrijven in een ingezonden brief aan Europese kranten dat als banken hun beloningssystemen niet uit zichzelf veranderen, overheden dat moeten afdwingen. Desnoods moeten bonussen met terugwerkende kracht worden herroepen.

Minister Bos geeft aan geen discussie te willen over spaargaranties. Bos reageert op het voorstel van Nederlandse banken om een einde te maken aan het garantiestelsel.

Uit een enquête van adviesbureau KPMG onder een dwarsdoorsnede van het bedrijfsleven blijkt dat Nederlandse bedrijven massaal zijn gaan bezuinigen als reactie op de kredietcrisis en de dreigende economische recessie.

Het Nederlandse uitgeefconcern Wolters Kluwer gaat 931 voltijdbanen schrappen als onderdeel van een fors besparingsplan. Door de gevolgen van de kredietcrisis lopen de advertenties verder terug. Ook de verkoop van boeken gaat achteruit.

Het kabinet van bondskanselier Angela Merkel besluit tot snelle invoering van het conjunctuurprogramma. De Duitse regering wil met een pakket economische maatregelen de inzakkende conjunctuur steunen. In twee jaar tijd moeten voor in totaal 50 miljard euro een miljoen banen in Duitsland worden veiliggesteld.

Door de onrust op de financiële markten is de winst van de Franse bank BNP Paribas in het derde kwartaal meer dan gehalveerd. De nettowinst kwam uit op 901 miljoen euro, 56 procent minder dan in dezelfde periode in 2007.

Volgens het Belgische OM zijn bij de verkoop van Fortis aan een Franse bank en de Nederlandse staat de nodige regels overtreden. Een onderzoek wordt ingesteld. Eurocommissaris Neelie Kroes (Concurrentie) wil meer opheldering van Nederland, België en Luxemburg over de reddingsoperatie van Fortis. Ze wil onder meer weten of de drie landen daarbij voldoende hebben gedaan om marktverstoringen te vermijden.

Autofabrikant Opel vraagt de Duitse regering om steun. In een brief vragen de top van de Duitse autoproducent en die van het Amerikaanse moederbedrijf General Motors bondskanselier Angela Merkel maatregelen te nemen om de verkoop van auto's te stimuleren.

Het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (EIB) constateert in een tussentijdse raming dat de bouwsector niet eerder zo'n grote daling in de orderportefeuille zag als in september 2008.

De zorgen over de mogelijke ondergang van 's werelds grootste autofabrikant nemen toe. Autoproducent General Motors is in geldnood en ziet de waarde van zijn aandeel met een kwart afnemen.

Bankverzekeraar ING maakt bekend voor het eerst in haar bestaan een verlies te hebben geleden. ING sloot het derde kwartaal af met een verlies van bijna een half miljard euro.

Uit cijfers van de Kamer van Koophandel blijkt dat het aantal startende ondernemers blijft groeien, ondanks de economische crisis.

De Amerikaanse regering verandert per direct de opzet van het financiële noodfonds. Niet langer is het fonds van 700 miljard dollar bedoeld om 'giftige' beleggingen van banken op te kopen. Voortaan moet het fonds de vermogens- en liquiditeitspositie van banken versterken, zodat ze geld zullen blijven uitlenen, zoals ook bij de reddingsoperaties in Europa gebeurt.

Minister Piet Hein Donner (Sociale Zaken, CDA) wil de regeling voor werktijdverkorting verruimen om massale ontslagen te voorkomen. Werknemers die overtollig zijn doordat bedrijven door de kredietcrisis met abrupte uitval van opdrachten kampen, krijgen tijdelijk een werkloosheidsuitkering. Zodra de grootste nood achter de rug is, komen ze weer in dienst.

Bank en verzekeraar SNS Reaal krijgt een kapitaalinjectie van 750 miljoen euro van de overheid. Het concern kreeg ook nog eens 500 miljoen euro van zijn grootaandeelhouder, Stichting Beheer SNS Reaal.

Het Britse telecombedrijf BT gaat nog eens 6000 banen schrappen. De banen komen bovenop de 4000 die al waren aangekondigd.

Duitsland is in een recessie is beland. In het derde kwartaal kromp de grootste economie van Europa met 0,5 procent. De Duitse economie heeft vooral last van een tegenvallende export.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) meldt dat de Nederlandse economie in het derde kwartaal van 2008 niet gegroeid is. Het is de tweede maal achtereen dat de economie van kwartaal op kwartaal niet groeit. Daarmee lijkt de Nederlandse economie af te stevenen op een recessie.

De economie van Japan is voor het eerst sinds zeven jaar weer in een recessie terechtgekomen. Daarmee is een eind gekomen aan de Japanse hoogconjunctuur die in 2002 begon.

De Amerikaanse bank Citigroup kondigt de grootste ontslagronde sinds het uitbreken van de kredietcrisis aan. Binnen en buiten de VS verdwijnen 50.000 banen bij de bank. De aangekondigde ontslagen komen bovenop de 23.000 banen die eerder dit jaar al bij Citigroup verdwenen. De Zwitserse bank UBS keert dit jaar geen bonussen uit aan de directie. De Zwitserse regering heeft dit afgedwongen in ruil voor steun aan de grootste bank van het land.

Minister Wouter Bos (Financiën, PvdA) maakt bekend dat Amro en Fortis Bank Nederland samen worden gevoegd. Gerrit Zalm, voormalig minister van Financiën, wordt de bestuursvoorzitter van de nieuwe combinatie. De president-commissaris wordt vanaf 1 januari Hessel Lindenbergh, voormalig bestuurder van bank en verzekeraar ING.

Het kabinet trekt miljarden extra uit om de Nederlandse economie weerbaarder te maken tegen gevolgen van de mondiale recessie en investeringen en consumentenuitgaven te stimuleren. Volgens premier Balkenende is het "alle hens aan dek". Het steunpakket dat tot ongeveer 6 miljard euro, ofwel 1 procent van het bruto binnenlands product (bbp), kan oplopen, bevat fiscale maatregelen voor burgers, bedrijven en financiële instellingen, stimulansen voor de arbeidsmarkt en de woningbouw. De extra uitgaven drukken op het begrotingssaldo van 2009.

Citigroup, een van de grootste Amerikaanse banken, wordt gered door de Amerikaanse overheid. De regering-Bush maakte bekend dat zij 20 miljard dollar (15,9 miljard euro) zal injecteren in de bank en garant zal staan voor honderden miljarden die Citigroup heeft in risicovolle leningen.

De ondernemingskamer van het Amsterdamse gerechtshof heeft besloten dat er een onderzoek komt naar het beleid dat het concern Fortis de afgelopen anderhalf jaar heeft gevoerd. Uit dit onderzoek moet blijken of de voormalige Belgisch-Nederlandse bank-verzekeraar zich schuldig heeft gemaakt aan wanbeleid.

Uit een rapport van de OESO, de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling blijkt dat veel ontwikkelde economieën middenin de ergste recessie sinds het begin van de jaren tachtig zitten of er aan de rand van staan.

Minister Bos (Financiën, PvdA) zegt in antwoord op vragen van het Tweede-Kamerlid Weekers (VVD) dat de Nederlandse Bank medio december begint met de betalingen aan de gedupeerde spaarders bij de IJslandse internetbank Icesave.

De Britse regering zal de Royal Bank of Scotland overnemen door de verwerving van 60 procent van de aandelen. De aandeelhouders van de tweede bank in Groot-Brittannië hebben geen belangstelling getoond voor de nieuwe aandelen die RBS uitgeeft om zijn kapitaalspositie te versterken.

December 2008

Het onafhankelijke Amerikaanse Nationale Bureau van Economisch Onderzoek (NBER), waar de prominentste economen van Amerika bij zijn aangesloten, meldt dat na Japan, Duitsland en de eurozone nu ook de VS in een recessie zijn beland.

Post en koeriersbedrijf TNT heeft vooral bij zijn pakketdivisie last van de kredietcrisis en verlaagt zijn winstprognose. Ook voert het concern meer bezuinigingen door bij zowel zijn post- als expresdivisie.

De Zwitserse bank Credit Suisse maakt bekend 5.300 banen extra te schrappen om de kredietcrisis door te komen.

De Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB) maakt bekend dat de meeste pensioenfondsen volgend jaar de pensioenen niet zullen laten meestijgen met de inflatie. Een groot deel van de fondsen heeft door het slechte beursklimaat en de lage rente een lagere dekkingsgraad dan de verplichte 105 procent.

Het Centraal Planbureau (CPB) voorspelt dat de economie in Nederland een krimp van 0,75 procent in 2009 zal doormaken. Dat is voor het eerst sinds het begin van de jaren tachtig.

De directeur van de Nationale Bank van België, Guy Quaden, zegt dat België volgend jaar in een recessie terechtkomt.

Volkswagen, de grootste autofabrikant van Duitsland, doet voor zijn financieringsdochters een beroep op het speciale garantiefonds van de staat.

De Nederlandsche Bank voorspelt dat voor de Nederlandse economie in 2009 een krimp van 0,5 procent, in 2010 een negatieve groei van 0,8 procent.

De Nederlandsche Bank (DNB) begint met uitbetalingen aan gedupeerde spaarders van de IJslandse internetbank Icesave. DNB heeft bijna 100.000 aanvragen gekregen van de in totaal 140.000 rekeninghouders van Icesave, dat onderdeel is van het in oktober omgevalen IJslandse Landsbanki.

Het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden stemt in met 14 miljard dollar aan noodkredieten voor General Motors en Chrysler. Het is nog onzeker of ook de Senaat instemt met het wetsvoorstel. Die goedkeuring is noodzakelijk om de wetgeving in het Witte Huis te krijgen. Het plan strandt in de Amerikaanse senaat. De 'grote drie' uit Detroit vrezen nu faillissement. De Amerikaanse regering overweegt toch de noodlijdende autoconcerns te redden. Het Witte Huis zegt dat het wellicht geld beschikbaar zal stellen uit het fonds van 700 miljard dollar dat opzij is gezet om de financiële sector helpen. Uiteindelijk krijgt de noodlijdende Amerikaanse autosector een week later een lening van 17,4 miljard dollar (12,5 miljard euro) van het Witte Huis. De regering van president George Bush maakt bekend dat het de grote autoconcerns, die bankroet dreigen te gaan, te hulp schiet.

In een poging de economische teruggang te stoppen heeft het Amerikaanse stelsel van centrale banken (Fed) zijn belangrijkste rentetarief verlaagd van 1 naar praktisch 0 procent.

De topman van ABN Amro, Jan Peter Schmittmann, krijgt een vertrekpremie van 8 miljoen euro. Het is de grootste gouden handdruk die ooit in Nederland is uitbetaald.

Januari 2009

Uit de oplagecijfers over het derde kwartaal van 2008 die Het Oplage-Instituut (HOI) bekendmaakt, blijkt dat de groei er volledig uit is in de dagbladwereld in Nederland. Slechts enkele kranten houden hun oplages op peil, de rest ziet de omvang dalen.

De een na grootste commerciële bank van Duitsland, de Commerzbank, krijgt in verband met de kredietcrisis een miljardensteun en komt voor 25 procent in handen van de Duitse staat.

Deutsche Bank geeft een winstwaarschuwing. De bank leek de kredietcrisis relatief ongeschonden door te komen, maar dat blijkt tegen te vallen. Beurzen reageren geschokt.

De Nederlandse Vereniging van Makelaars (NVM) maakt haar jaarcijfers bekend. Daaruit blijkt dat in 2008 de gemiddelde prijs van een verkochte woning daalde met 1,8 procent, vergeleken met 2007. In 2009 wordt een daling van nog eens 5 procent verwacht.

De regeling voor werktijdverkorting wordt met zes weken verlengd tot 1 maart. Ook krijgen bedrijven de mogelijkheid om personeel gedeeltelijk te ontslaan. Minister Piet Hein Donner komt dit overeen met de sociale partners om massawerkloosheid als gevolg van de kredietcrisis te voorkomen.

De Amerikaanse Senaat stemt in met het vrijgeven van het tweede deel van het steunpakket voor de financiële sector. Hierdoor komt er nog eens 350 miljard dollar (265 miljard euro) beschikbaar om noodlijdende banken en verzekeraars te helpen. Het bedrag komt uit het pakket van 700 miljard dollar dat vorig jaar werd opgetuigd om de sector te helpen. De eerste 350 miljard is in de laatste maanden van 2008 al geïnvesteerd in banken en verzekeraars die door de gevolgen van de kredietcrisis in problemen raakten.

De Amerikaanse bank Citigroup splitst zichzelf op in twee delen in een ultieme poging de crisis te overleven.

De Duitse regering is de noodlijdende bank Hypo Real Estate opnieuw met miljarden te hulp geschoten. Het gaat om een kredietgarantie van 12 miljard euro, waarmee het totaal aan garanties op 42 miljard euro komt.

Uit cijfers van het Britse bureau voor de statistiek blijkt dat de Britse economie in het laatste kwartaal van 2008 is gekrompen met 1,5 procent, de scherpste daling sinds 1980. Doordat het voorgaande kwartaal ook al een lichte achteruitgang te zien had gegeven, verkeert Groot-Brittannië nu voor het eerst sinds 1991 officieel in een recessie.

ING moet drastische maatregelen nemen om de financiële crisis het hoofd te bieden. De bankverzekeraar schrapt 7.000 banen, topman Michel Tilmant stapt op en de Nederlandse overheid springt opnieuw bij met een miljardengarantie. Ook bij elektronicaconcern Philips en staalproducent Corus verdwijnen duizenden banen.

VNU Media, uitgever van tijdschriften zoals Intermediair, heeft problemen met zijn financiering. Het bedrijf verwacht dit jaar een lager resultaat dan afgesproken met de banken, doordat de markt voor personeelsadvertenties is ingezakt. De Britse investeerder 3i, die VNU Media in 2006 kocht, aarzelt om nieuw geld in de uitgeverij te brengen.

Februari 2009

Minister Donner (Sociale Zaken, CDA) trekt 13 miljoen euro extra uit om toekomstige werklozen snel aan nieuw werk te helpen. Het geld gaat naar het UWV Werkbedrijf, dat hiervoor 230 'werkcoaches' en 20 consulenten aanstelt.

Het door de Amerikaanse president Obama (sinds 20 januari 2009 de nieuwe president van de Verenigde Staten) voorgestelde pakket economische stimuleringsmaatregelen loopt vertraging op. De leider van de Democraten in de Senaat oordeelt dat er onvoldoende politieke steun is om het plan in stemming te brengen.

De Britse bank Barclays heeft in 2008 de nettowinst maar zeer minimaal zien dalen. Dat is opmerkelijk, omdat Barclays, net als veel andere financiële instellingen, zwaar te lijden heeft gehad onder de kredietcrisis.

De Franse autofabrikanten Renault en PSA (Peugeot en Citroën) beloven president Sarkozy de komende vijf jaar geen fabrieken in Frankrijk te zullen sluiten. Ook vermijden ze nieuwe ontslagrondes in 2009. In ruil daarvoor maakt de Franse staat in totaal 7,8 miljard euro vrij om de auto-industrie te steunen.

Het CPB voorspelt dat de Nederlandse economie in 2009 met 3,5 procent zal krimpen.

Uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat Nederland al sinds april 2008 officieel in een recessie verkeert. De economie is in het tweede, derde en vierde kwartaal van 2008 gekrompen ten opzichte van de kwartalen ervoor. De cijfers zijn negatief bijgesteld ten opzichte van eerdere publicaties. In het vierde kwartaal van 2008 kromp de economie met 0,9 procent, de snelste achteruitgang in 25 jaar.

Het aantal Nederlandse bedrijven dat in februari failliet is gegaan, is bijna verdubbeld ten opzichte van dezelfde maand vorig jaar. In totaal gingen 493 bedrijven op de fles, tegen 272 in februari 2008. Dat is een toename van 81 procent.

Maart 2009

Opel kondigt aan ongeveer 3500 mensen te moeten ontslaan als de Europese overheden het bedrijf niet bijstaan met financiële steun.

De economische omstandigheden in de Verenigde Staten zijn in de eerste twee maanden van 2008 verder verslechterd, zo blijkt uit een rapport van het Amerikaanse stelsel van centrale banken, de Federal Reserve (Fed). De Fed voorspelt dat verbetering pas in 2010 zichtbaar zal worden.

Voor spaarders is ook na oktober 2009 hun geld tot 100.000 euro gegarandeerd. De regeling zou tot dit najaar gelden maar minister Wouter Bos (Financiën, PvdA) kondigt een verlenging aan.

De Duitse auto- en vrachtwagenfabrikant Daimler legt vanaf volgende maand het werk bij vier truckfabrieken stil. Daardoor komen ongeveer 18.000 van de bijna 80.000 werknemers bij de truckdivisie tijdelijk op straat te staan. Het bedrijf kampt door de economische crisis met een sterk teruggelopen vraag naar vrachtwagens.

Mediabedrijf Telegraaf Media Groep (TMG) maakt de cijfers van 2008 bekend. Het bedrijf is vorig jaar diep in de rode cijfers beland. Het nettoverlies bedroeg 360,8 miljoen euro.

Verzekeringsbedrijf Eureko, het moederbedrijf van Achmea, schrapt de komende twee jaar 2500 banen in Nederland. Het bedrijf hoopt hiermee vanaf 2011 jaarlijks 300 miljoen euro te besparen.

De werkloosheid in Nederland is voor de derde achtereenvolgende maand gestegen. In de periode van december tot en met februari waren gemiddeld 314.000 personen werkloos. Daarmee loopt de werkloosheid in Nederland op tot 4,1 procent van de beroepsbevolking.

Het kabinet stelt de deadline voor een akkoord over de crisisaanpak uit. Tussen PvdA en CDA zijn nog veel verschillen van mening over de juiste crisisaanpak. Een week later worden de coalitiepartijen het alsnog eens over het plan hoe de economische crisis aan te pakken. De AOW-leeftijd wordt verhoogd naar 67 jaar, begrote projecten worden versneld uitgevoerd en er wordt geïnvesteerd in duurzame energie. 's Avonds wordt ook een sociaal akkoord gesloten met de sociale partners. Dit akkoord zorgt voor de nodige verwarring wanneer FNV-voorzitter Agnes Jongerius beweert dat de AOW-leeftijdsvrhoging van tafel is. Uiteindelijk blijkt dat de Sociaal-Economische Raad, een belangrijk adviesorgaan van de regering waarin sociale partners en onafhankelijke kroonleden vertegenwoordigd zijn, een half jaar de tijd krijgt om een alternatief te verzinnen voor een hogere AOW-leeftijd.

Uit een onderzoek van Ernst & Young blijkt dat transacties in de vastgoedsector bijna niet meer te financieren zijn. Zelfs goedlopende en winstgevende vastgoedontwikkelingsprojecten hebben het zwaar te verduren. "De vastgoedsector heeft meer dan enige andere sector last van de krapte op de kredietmarkten, omdat hij zo sterk afhankelijk is van kapitaal", zeggen de onderzoekers.

De pensioenen van de deelnemers van het pensioenfonds Zorg en Welzijn worden de komende jaren bevroren. Het fonds verwacht tot 2014 nodig te hebben om de dekkingsgraad op minimaal het vereiste niveau van 105 procent te brengen.

Minister Wouter Bos (Financiën, PvdA) wil een 'herenakkoord' sluiten met de top van de Nederlandse financiële sector. Bos en de Tweede Kamer zijn al maanden boos en gefrustreerd over banken die ondanks de financiële crisis en de recessie toch nog in allerlei vormen bonussen of beloningen verstrekken. Ook in andere landen proberen overheden greep te krijgen op de bonuscultuur van financiële instellingen. Vooral de banken die staatssteun ontvangen liggen onder vuur vanwege de bonussen die worden verstrekt.

April 2009

Het geplaagde Amerikaanse autoconcern General Motors heeft in maart in de Verenigde Staten 45 procent minder auto's verkocht dan een jaar eerder. GM heeft een extra krediet aangevraagd van 30 miljard dollar, maar dit is van de hand gewezen door het Witte Huis. GM moet eerst aantonen hoe het weer winstgevend denkt te worden.

Bijna alle banken in Nederland hebben in de eerste drie maanden van dit jaar de rente op spaarrekeningen verlaagd. Vooral de rentes op spaardeposito's gingen omlaag.

In het bankwezen is een fundamentele mentaliteitswijziging en heroriëntatie nodig. Banken moeten zich weer primair gaan richten op de belangen van de klant en minder op die van aandeelhouders. Het beloningsbeleid bij financiële instellingen moet op de schop en het toezicht op deze bedrijven moet worden verbeterd. Dat zijn de belangrijkste aanbevelingen van de zogenoemde Commissie-Maas. De commissie, onder leiding van oud-bankier Cees Maas, wijst nadrukkelijk op de eigen verantwoordelijkheid van de banken. De aanbevelingen zijn bedoeld om het vertrouwen in de banken te herstellen.

Volgens het Internationaal Monetair Fonds (IMF) kan de schade van de giftige leningen die financiële instellingen in hun boeken hebben staan, oplopen tot \$ 4000 mrd (een kleine euro 3000 mrd). De berichten van het IMF zorgen voor nieuwe onrust op de mondiale beurzen. Met name banken zien hun aandelenkoersen fors dalen.

Op de G20-top in Londen is door de wereldleiders besloten om 500 miljard dollar extra vrij te maken voor het Internationaal Monetair Fonds (IMF). Ook werd overeenstemming bereikt over nieuwe regelgeving met betrekking tot beloningen en bonussen.

Uit een onderzoek naar de gevolgen van de recessie blijkt dat ruim een derde van de Nederlandse bedrijven in het aantal arbeidsplaatsen zal snijden. Bovendien zal 33 procent de salarissen bevriezen.

In het eerste kwartaal van 2009 lijdt Philips een nettoverlies van 59 miljoen euro. De kostenbesparingen zullen door de verslechterde omstandigheden worden opgeschroefd van 400 naar ruim 500 miljoen euro.

De Zwitserse bank UBS lijdt naar verwachting een verlies over het eerste kwartaal van ongeveer 2 miljard frank (1,32 miljard euro). Om kosten te besparen, schrapt de grootste bank van Zwitserland nog eens 8700 banen.

De consumentenprijzen in de VS zijn in maart conform de verwachtingen met 0,1% gedaald ten opzichte van de voorgaande maand. Ook op jaarbasis daalden de consumentenprijzen, met 0,4%. Het is voor het eerst sinds augustus 1955 dat het cijfer op jaarbasis negatief is, zodat de gebruikelijke inflatie nu is omgeslagen in deflatie.

De Autoriteit Financiële Markten (AFM) wil de regels voor hypotheekverstrekking aanscherpen, zo meldt voorzitter Hans Hoogervorst. De AFM wil dat er een eind komt aan de zogenaamde tophypotheek waarbij huizenkopers meer dan de woningwaarde lenen. De toezichthouder wil een maximum van 100 % van de woningwaarde. Dit betekent dat huizenkopers de aankoopkosten zoals de overdrachtsbelasting en notariskosten niet meer mee kunnen financieren. Vanuit de markt komt er veel kritiek op de uitingen van Hoogervorst.

De Raad van State vernietigt het besluit van minister Wouter Bos (Financiën, PvdA) om de provincie Noord-Holland en gemeenten te verbieden op eigen gelegenheid schade te claimen bij de omgevallen IJslandse bank Landsbanki.

Er gaan geruchten dat Fiat Opel wil overnemen. Fiat, eveneens financieel instabiel, wil een meerderheidsbelang nemen in Opel.

Randstad is in de rode cijfers beland na een 'zeer moeilijk' eerste kwartaal. De uitzender leed een nettoverlies van € 52,6 miljoen, tegenover een nettowinst van € 75,1 miljoen in de vergelijkbare periode een jaar eerder.

Mei 2009

De Italiaanse autobouwer Fiat gaat kijken of een fusie tussen dochterbedrijf Fiat Group Automobiles en General Motors Europe haalbaar is, op initiatief van topman Sergio Marchionne. De gezamenlijke onderneming, waar ook het noodlijdende Chrysler toe zou behoren, zou een jaaromzet van 80 miljoen euro hebben. Chrysler, dat eerder faillissementsbescherming aanvraag, maakt met behulp van Fiat een doorstart.

De ministers van de Financiën van de eurolanden zijn verontrust over de snel stijgende werkloosheid in Europa. De Europese Commissie berekende dat de werkloosheid in de EU volgend jaar uitkomt op 11 procent, het hoogste percentage sinds 1945. In de West-Europese landen is dat gemiddeld zelfs iets hoger dan in de Oost-Europese landen.

Roemenië ontvangt een noodkrediet van omgerekend bijna 13 miljard van het Internationaal Monetair Fonds (IMF). Het geld moet Roemenië helpen de internationale recessie te doorstaan en de economie te hervormen.

BMW heeft in het eerste kwartaal van 2009 een nettoverlies geleden van euro 152 miljoen, als gevolg van minder vraag naar luxe wagens. In het eerste kwartaal van 2008 boekte de Duitse automaker nog een nettowinst van euro 487 miljoen.

De hypotheekmarkt in Nederland is in het eerste kwartaal sterk gedaald vergeleken met dezelfde periode in 2008. De totale hypotheekomzet is in het eerste kwartaal gedaald met ruim 36% tot euro 14,2 miljard. Ook het aantal afgesloten hypotheeken is met eenzelfde percentage gedaald.

De Belgische overheid heeft voor de derde keer ingegrepen om KBC Group te redden van insolventie. De staat stelt zich garant voor 90% van de verliezen bij de Belgische bank en verzekeraar tot een

bedrag van euro 14,8 miljard. De redding was nodig nadat KBC nog eens euro 3,8 miljard moest afschrijven op een portefeuille van 'vergiftigde' kredieten

De Europese Commissie wil zo snel mogelijk een bijeenkomst van de EU-ministers van Economische Zaken over de situatie bij Opel. De Duitse regering moet beslissen over overheidssteun voor General Motors Europe, de producent van Opel. Zowel het Italiaanse Fiat als het Canadees-Russisch Magna is in de markt om het bedrijf over te nemen. De Duitse regering stelt voorlopig haar beslissing uit.

De winst van bouwbedrijf BAM is in het eerste kwartaal van 2009 met 84% gedaald ten opzichte van dezelfde periode in 2008. Met name de vastgoeddivisie staat onder druk door een forse afname van de woningverkoop.

Toezichthouders de Autoriteit Financiële Markten (AFM) en De Nederlandsche Bank (DNB) hebben regels opgesteld die onverantwoorde risico's bij financiële instellingen moeten voorkomen als het gaat om hun beloningsbeleid.

Volgens de president van de Europese Centrale Bank (ECB) Jean-Claude Trichet heeft de wereldeconomie een keerpunt bereikt en zijn de eerste tekenen van herstel al te zien. Het dieptepunt is volgens hem ongeveer bereikt. Wel waarschuwt de president ervoor waakzaam te blijven.

Samen met de Belgische staat en het Franse BNP Paribas heeft Fortis de verkoop van een deel van haar bedrijf afgerond. De opdeling van de bankverzekeraar is hiermee compleet.

Juni 2009

De werkloosheid in de zestien landen die de euro gebruiken, is in april harder dan verwacht opgelopen tot 9,2%, het hoogste percentage in bijna tien jaar. Het werkloosheidscijfer voor de EU is sinds september 1999 niet meer zo hoog geweest, aldus Eurostat, het bureau voor statistiek van de Europese Unie.

Amlin neemt Fortis Corporate Insurance over van de Nederlandse Staat voor euro 350 miljoen. De Britse verzekeraar verovert hiermee een plek op de Belgische en Nederlandse markt.

De Europese Centrale Bank (ECB) komt voorlopig niet met nieuwe renteverlagingen of verdere opkoopoperaties van obligaties. Dat zegt ECB-president Jean-Claude Trichet. Volgens Trichet is het huidige rentetarief passend, zijn de inflatievooruitzichten stabiel en zal de groei in de tweede jaarhelft veel minder negatief uitkomen dan in de laatste twee kwartalen.

Verzekeraar Aegon wil voor 1 december 1 miljard euro terugbetalen aan de Nederlandse staat. Aegon kreeg in 2008 een kapitaalinjectie van de Nederlandse staat van 3 miljard euro.

Het Landsbanki/Icesave-debacle heeft het college van gedeputeerde staten van Noord-Holland de kop gekost. Commissaris Harry Borghouts blijft wél aan. Alle zeven gedeputeerden in het college van gedeputeerde staten van Noord-Holland treden af. De reden van het aftreden van het college is de affaire rond de IJslandse bank Icesave waarbij Noord-Holland miljoenen euro's verloor.

De Amerikaanse financiële wereld staat de meest drastische hervorming van het toezicht te wachten sinds de jaren dertig van de vorige eeuw. Belangrijke systeembanken moeten grotere buffers aanhouden en er komt een manier om financiële instellingen te onteigenen en te liquideren. Dat moet voortaan rampzalige faillissementen als dat van Lehman en enorme kapitaalinjecties van de overheid helpen voorkomen.

De Wereldbank heeft de groeiverwachting voor de wereldeconomie verlaagd. Volgens de bank zal de recessie dit jaar dieper zijn dan verwacht. De Wereldbank voorziet nu een krimp van de wereldeconomie in 2009 van 2,9%, terwijl in maart nog werd uitgegaan van een daling van 1,7%. Voor 2010 wordt een groei voorzien van 2%, tegen een eerdere groeiverwachting van 2,3%.

Minister Piet Hein Donner (Sociale Zaken, CDA) overweegt het budget voor deeltijd-WW aan te vullen tot ongeveer 550 miljoen euro. Eerder werd bekend dat de beschikbare 375 miljoen euro om bedrijven tijdens de economische crisis hun personeel minder te laten werken met behulp van WW-uitkeringen, binnen drie maanden was opgesoupeerd. Werkgevers en de vakbeweging vroegen direct om verlenging van de crisissteun.

De Bank for International Settlements (BIS) roept overheden op te stoppen met het geven van financiële steun direct op het moment dat economisch herstel zich aandient. Daarmee zouden overheden marktverstoringen en inflatierisico's kunnen voorkomen.

Nederland en het Verenigd Koninkrijk hebben een akkoord bereikt met de IJslandse regering over het terugbetalen van de Icesave spaartegoeden. In totaal hebben Nederlandse spaarders en spaarders uit het VK nog voor 3,8 miljard euro aan tegoeden uitstaan bij de bank.

General Motors (GM) vraagt uitstel van betaling aan. Door een sterke daling van de verkoop van auto's is het grote Amerikaanse concern zwaar in de problemen gekomen.

Juli 2009

Fortis Bank Nederland heeft 34 miljard euro van haar schuld bij de Nederlandse staat afgelost. Daarmee heeft het bankbedrijf de volledige kortlopende lening terugbetaald die het in oktober kreeg toen minister Wouter Bos (Financiën) de Nederlandse delen van Fortis nationaliseerde. De overheid heeft nu nog 32,8 miljard euro bij de Nederlandse onderdelen van Fortis uitstaan aan aandelen en leningen.

Het aantal faillissementen in Nederland is in de eerste helft van 2009 al bijna net zo hoog als in heel 2008. In 2008 hield de teller stil op 4246 faillissementen. Nu zijn dat er na een half jaar al 4133.

General Motors (GM) mag zijn beste bedrijfsonderdelen verkopen aan een nieuw bedrijf waarin de Amerikaanse regering een meerderheidsbelang heeft. Dat heeft een Amerikaanse faillissementsrechtbank GM vroeg een maand geleden uitstel van betaling aan en wil met miljoenensteun van de Amerikaanse overheid een doorstart maken in sterk afgeslankte vorm.

De overslag van goederen in de haven van Rotterdam is in de eerste helft van 2009 met 13,4% teruggevallen in vergelijking met een jaar eerder. Net als andere havens leed Rotterdam onder de sterke neergang van de wereldhandel.

De Amerikaanse zakenbank Morgan Stanley krijgt te maken met het derde kwartaalverlies op rij. Vooral terugbetalingen aan de overheid drukken de winst. Andere banken presteren een stuk beter.

De overnamestrijd om de Duitse autofabrikant Opel, nu nog eigendom van General Motors (GM) is een nek-aan-nek race geworden. De strijd gaat tussen auto-onderdelenfabrikant Magna en investeringsmaatschappij RHJ International.

De Zweedse truckfabrikant Volvo is in het tweede kwartaal op verlies uitgekomen. Het is het derde kwartaalverlies op rij voor 's werelds op een na grootste vrachtwagenfabrikant. Het operationele

verlies bedroeg 6,9 miljard kroon (630 miljoen euro) tegen een winst van 7,2 miljard kroon in het tweede kwartaal van 2008.

Alsof een recessie nog niet voldoende is, dient zich een nieuw gevaar aan voor de mondiale economie: de Mexicaanse griep. De Engelse economische denktank Oxford Economics stelt dat het risico bestaat dat de Mexicaanse griep tot deflatie leidt. Bovendien zou het wel eens langer kunnen gaan duren voordat er economisch herstel optreedt.

De grafmediabranche is de eerste die bij het ministerie van Sociale Zaken heeft aangeklopt voor steun uit het Europese Globaliseringsfonds. Dit om overtollig personeel aan ander werk te helpen. De sector die bestaat uit onder meer (zeef)drukwerk en de dagbladpers, wil 2000 met ontslag bedreigde werknemers aan ander werk helpen via bijvoorbeeld loopbaanbegeleiding, om- en bijscholing.

Uitzender USG People, bekend van de uitzendbureaus Start en Unique, heeft in het tweede kwartaal opnieuw een verlies geboekt, mede door reorganisatiekosten. Het is het derde kwartaalverlies op rij.

Deutsche Bank zet zich schrap voor extra verliezen door slechte leningen. De grootste bank van Duitsland verwacht dat door de economische recessie meer mensen hun leningen niet meer kunnen aflossen. De bank heeft haar reserves voor afschrijvingen op slechte kredieten bijna verdubbeld.

Augustus 2009

De Britse bank Barclays heeft in het eerste halfjaar van 2009 tien procent meer winst geboekt. HSBC, eveneens een Britse bank en tevens Europa's grootste bank, heeft het een stuk lastiger. HSBC heeft in de eerste helft van 2009 de nettowinst met 57% zien dalen, als gevolg van hogere afwaarderinglasten en voorzieningen voor slechte leningen.

De vraag naar uitzendpersoneel in Nederland daalt niet verder. Dat blijkt uit gepubliceerde cijfers van brancheorganisatie ABU. De omzet in de Nederlandse uitzendsector zakte nog wel met 24 procent ten opzichte van 2008, maar die daling is ongeveer gelijk aan de voorbije maanden.

Werknemers van Opel verkeren lange tijd in onzekerheid: Het Amerikaanse General Motors (GM) trekt meer tijd uit voor de onderhandelingen over de verkoop van zijn Duitse dochter. Er gaan zelfs geruchten dat GM af wil zien van de verkoop. Het Amerikaanse autoconcern zou met 3 miljard euro aan hulpkredieten van de Amerikaanse en verschillende Europese overheden Opel en de Britse tak Vauxhall in eigen hand willen houden.

De inflatie in Nederland is in juli gedaald tot 0,2 procent. Daarmee ligt de inflatie op het laagste niveau sinds december 1987.

In Frankrijk is met woede gereageerd op bonussen die het bankconcern BNP Paribas dit jaar aan zijn zakenbankiers wil uitdelen. In totaal is er een bonuspot van meer dan 1 miljard euro gereserveerd. Het uitdelen van bonussen staak haaks op afspraken die wereldleiders in april hebben gemaakt tijdens G20-overleg. Deze kwamen erop neer dat gegarandeerde bonussen alleen mochten worden uitgekeerd als die gelden voor prestaties over meerdere jaren. Ook zouden de risico's die zij nemen een rol moeten spelen in het bonusbeleid.

De Amerikaanse sloopregeling voor oude auto's, genaamd 'Cash for Clunkers' blijkt een daverend succes. Bij autoconcern Ford Motor vliegen de nieuwe auto's zo hard de showrooms uit dat het concern heeft besloten de productie stevig te verhogen.

Bouwbedrijf Heijmans is het eerste bedrijf waarvoor het ministerie van Sociale Zaken subsidie aanvraagt uit het Europese Globaliseringsfonds. De onderneming kondigde in januari aan dat 650 arbeidsplaatsen moeten verdwijnen.

De Amerikaanse hypotheekbank Fannie Mae moet opnieuw bij de overheid aankloppen voor financiële steun. De bank is nog niet uit de problemen en leed een verlies van 10,3 miljard euro in het tweede kwartaal van 2009.

Het IMF denkt dat de crisis sinds het begin in totaal 8,4 biljoen euro heeft gekost, een vijfde van de totale jaarlijkse wereldwijde productie. Het gaat hier vooral over afschrijvingen op beleggingen, kredietgaranties en kapitaalinjecties.

September 2009

Het gaat iets beter met de productiesector in Nederland. De sector groeide in augustus ten opzichte van juli na maanden van krimp.

De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) stelt in een rapport dat de financiële toezichthouders in IJsland hebben zich laten overweldigen door de ontwikkeling van de bankensector. Daardoor waren ze niet in staat de groei van de inmiddels ingestorte sector op tijd te stuiten. Volgens de OESO hebben de IJslandse banken het onheil over zich afgeroepen door te veel risico's te nemen.

Ruim drie kwart van de grote Nederlandse bedrijven heeft nog altijd moeite met het verkrijgen van financiering. Dat blijkt uit de zogeheten CFO Survey van accountants- en adviesorganisatie Deloitte.

Het Belgische investeringsbedrijf RHJ International SA heeft het bod op een belang van 50,1% in General Motors' dochterbedrijf Opel verhoogd. GM rekent erop dat Groot-Brittannië, Spanje en Polen een krediet van euro 1 miljard beschikbaar stellen, zodat GM Opel niet hoeft te verkopen. Later die maand gaat dan toch eindelijk de kogel door de kerk. GM verkoopt zijn Duitse dochter Opel aan de Canadees-Oostenrijkse producent van auto-onderdelen Magna. De Ondernemingsraad van Opel is niet blij met de plannen en vreest een te groot verlies van banen.

De G20 legt de bonuscultuur bij banken aan banden. De bonus van een bankier wordt in hoge mate aan internationaal geldende criteria onderhevig. Zo moet die over meerdere jaren worden uitgesmeerd, mag een gegarandeerde bonus niet langer dan één jaar gelden en moeten banken in staat zijn om een bonus terug te vorderen als die met kennis achteraf onterecht is uitbetaald. Een bonusplafond, zoals nagestreefd door Frankrijk en Nederland, komt er echter niet.

De Nederlandsche Bank (DNB) gaat de bonussen van topbankiers blokkeren zolang de crisis duurt. Het gaat niet alleen om banken die staatssteun hebben gekregen, ook andere financiële instellingen mogen geen bonussen meer uitkeren aan bestuurders.

De economische situatie in Europa is aanzienlijk verbeterd sinds het tweede kwartaal. De EU heeft de verwachtingen voor het derde en vierde kwartaal naar boven bijgesteld. Dit kwartaal zou er al 0,2 procent groei zijn in de EU. Die verbetering maakt de tegenvallers van het voorjaar goed, zodat de verwachte krimp van de Europese economie op 4 procent blijft.

DSB in grote problemen

Komt het door de crisis? Of zijn mismanagement en onzorgvuldigheid debet aan de problemen bij DSB? Een onafhankelijk onderzoek moet gaan uitwijzen waar het fout ging bij de bank, die op maandag 12 oktober 2009 onder curatele werd geplaatst. Een kort overzicht van de bank van Dirk Scheringa:

Begin 2009: DSB Bank komt in opspraak in onder meer tv-programma's Radar en Nova. Klanten van DSB voelen zich benadeeld door te hoge hypotheeklasten.

Mei 2009: Voormalig minister Frank de Grave treedt na twee maanden af als financieel directeur. DSB Bank wordt vervolgens in dezelfde maand op de vingers getikt door de Autoriteit Financiële Markten (AFM). DSB is volgens de AFM onzorgvuldig geweest bij de verstrekking van hypotheeken en krijgt een boete van 120.000 euro.

28 september 2009: Oud-medewerkers van DSB Bank vertellen anoniem in tv-programma Nova over agressieve verkooppraktijken bij de bank.

29 september 2009: Een meerderheid van de Tweede Kamer wil dat onderzocht wordt of DSB Bank inderdaad het beleid had om zo veel mogelijk overbodige koopsompolissen te verkopen bij leningen, zoals de ex-werknemers beweerden in Nova.

1 oktober 2009: Pieter Lakeman van Stichting Hypotheekleed roept DSB-klanten in het tv-programma Goedemorgen Nederland op hun geld weg te halen bij de bank. Klanten van DSB kunnen via de website geen geld meer overboeken. DSB laat weten dat de website is platgelegd door hackers.

2 oktober 2009: Oprichter Dirk Scheringa van DSB Bank presenteert 'zijn' schaatsploeg aan de verzamelde pers. Tijdens de presentatie sluipt Scheringa weg om het personeel elders in Nederland toe te spreken.

3 oktober 2009: Scheringa biedt de klanten van de bank "oprechte excuses aan" en verzekert hun alle klachten zo snel mogelijk op te lossen. De website voor internetbankieren draait weer, maar wel met enige vertraging.

5 oktober: DSB Bank en Steunfonds Probleemhypotheeken zouden een akkoord tekenen voor individuele gedupeerden in tv-programma Radar. DSB zegt op de valreep af, omdat de details nog niet rond waren.

7 oktober 2009: Lakeman noemt De Nederlandsche Bank (DNB) als toezichthouder "medeplichtig" aan het duperen van mensen die een verzekering afsloten bij DSB Bank.

8 oktober 2009: DSB Bank en de Stichting Steunfonds Probleemhypotheeken tekenen een akkoord over de manier waarop klachten over de bank worden afgewikkeld.

12 oktober: DSB Bank wordt onder curatele geplaatst. De rechtbank in Amsterdam heeft een verzoek voor een noodregeling voor de geplaagde bank toegewezen, nadat 's nachts hetzelfde verzoek nog was afgewezen. Een onafhankelijk onderzoek moet gaan uitwijzen wie schuldig is aan de problemen bij de bank. Daarnaast roept menigeeen om een onderzoek naar de rol van de toezichthouders in dit debacle.

Hoe nu verder? Wanneer is de recessie voorbij?

In verschillende media wordt de recessie uitgebreid onder de loep genomen. Centraal staat de vraag of we te maken hebben met een V- of W-recessie. De verschillende scenario's worden hieronder kort toegelicht:

V-recessie: de recessie volgt de vorm van een letter 'V'. Na een dieptepunt krabbelt de economie er weer bovenop. Dit is de meest optimistische variant: een korte snelle daling van economische groei of zelfs krimp, al vrij snel weer gevolgd door een even zo sterk en snel herstel.

W-recessie: na de opleving van de V-recessie volgt net zo snel de daling of krimp van de economie, waardoor in grafieken de vorm van de letter 'W' ontstaat. Sommige analisten vermoeden dat we ons al in die situatie bevinden, omdat de beurzen eenzelfde beeld laten zien. Een W-recessie kenmerkt zich door zigzaggende patronen in economische malaise versus economisch herstel.

Eigenlijk is er maar één antwoord mogelijk op de hierboven gestelde vraag: de tijd zal het leren of we het ergste nu al hebben gehad of na een opleving opnieuw in een recessie terechtkomen. Duidelijk is wel dat de crisis en de daarop volgende recessie een bewustwording in de maatschappij hebben wakker gemaakt: Banken zijn niet meer onwankelbaar en al zeker niet meer 'heilig' en bonusstelsels moeten volgens het grote publiek kritisch tegen het licht worden gehouden.

© Finance Netwerk, oktober 2009

Verantwoording: dit artikel beschrijft uitsluitend de kredietcrisis en recessie van november 2008 tot en met september. Voor de samenstelling van deze chronologie is gebruik gemaakt van diverse bronnen. Aan de inhoud van dit artikel kunnen geen rechten worden ontleend. De redactie van Finance Netwerk is zorgvuldig te werk gegaan bij de samenstelling van dit artikel maar kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor eventuele onjuistheden.